

ARKEOLOGI I NORR 11

ARKEOLOGI I NORR 11

2009

ARKEOLOGI I NORR 11

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samlingsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Guldring från Para. Foto: Maria Lindeberg

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2009

Innehåll

Per H. Ramqvist

Förord v

Sven-Donald Hedman

Gammal-äldre-äldst. Något om
Norrbottens mesolitikum 1

Ola George

Guldålder i Para. Ett folkvandringstida
gravfält vid Ångermanälven 23

Peter Persson

Centralorter i Västernorrland under järnåldern 53

Per H. Ramqvist

Hampnäs-toften. Tradition eller förnyelse? 93

Lars Liedgren & Lars Östlund & Torbjörn Josefsson

Samisk byggnadskultur - timrade kåtor
och exemplet Bläckajaure 115

Anders Huggert

Guldsmide i senmedeltidens Umeå 145

Kaisa Lehtonen

Etukämppä i Euraåminne. En bas för säljagare och
fiskare på stranden till den forntida Paneliaviken 159

Kurt A. West & Rabbe Sjöberg & Runar Nieminen

Stenkompassernas ålder i Österbottens kustlandskap 181

Centralorter i Västernorrland under järnåldern

Peter Persson

English summary

This article looks at using areas where there are high status remains from the Iron Age to identify places with centralisation tendencies in the county of Västernorrland. The remains chosen as indicators for these high status areas are: monumental burial mounds, large burial grounds, place names indicating cult and/or central administrative functions and high status finds such as the remains of horses and/or horse trappings, weapons, Vestland cauldrons, precious metals, clasp buttons, bear phalanxes and bone arrowheads. Twenty six areas have been identified as exhibiting tendencies towards centralisation to various degrees. There is, however, a big difference between the provinces of Ångermanland and Medelpad with regard to the number of excavations that have been undertaken. Of the 26 areas in this study, nine have the largest type of mounds, "Kings barrows" (Sw: *Kungshögar*), and eight areas have the largest type of burial grounds with more than 20 graves. The study is based on the hypothesis that the largest mounds, Kungshögar, symbolised the highest strata of the Middle Norrland society while the "Big mounds" and "Large mounds" represented the middle ranks of Iron Age society in Central Norrland. In Medelpad the areas with the strongest centralisation tendencies were Skön/Alnö, Tuna/Attmar and Kvissle-Nolby. However the Timrå valley, the Selånger area, Klingstjärn and Indal exhibit clear indications of relatively high status. The Ångermanland, Överlänäs, Torsäker/Styrnäs, Nora, Säbrå/Härnö and Gudmundrå areas contained the most evidence of high status and tendencies towards centralisation. The smaller areas in this study probably represent larger farmsteads or areas with a local "Big Man" while the larger areas may have been governed by a chieftain.

*Peter Persson, Murberget, Länsmuseet Västernorrland, Box 34, SE-871 21 Härnösand, Sweden.
peter.persson@murberget.se*

Inledning

Under medeltiden skapades många städer i Sverige, dock inte i Norrland. I Norrland kommer stadsbildningen igång på kungligt initiativ först under slutet av 1500-talet. Det enda undantaget är Gävle som dock snarast kan kopplas till norra Uppland. I Västernorrland fick Härnösand som första stad sina stadsrättigheter först 1585.

Fanns här inga förutsättningar för stadsbildning under medeltiden? För att få svar på den frågan måste man titta på förutsättningarna från den föregående tiden nämligen järnåldern. Genom att studera vissa typer av fornlämningar, föremål av hög status och central-

Peter Persson
(f.1967). Fil mag i arkeologi.
Har sedan studier-
nas avslutande
arbetat på
Kulturmiljövårdarna i
Härnösand AB,
Murberget, Läns-
museet Väster-
norrland samt
Länsstyrelsen i
Västernorrland med
bl.a. arkeologiska
undersökningar. De
senaste åren har
han främst arbetat
med det s. k.
Accessprojektet
med att söka fram
och digitalisera
kulturhistoriska
rapporter rörande
Västernorrland till
en databas över
rapporter samt att
uppdatera ADIN för
Västernorrlands del
för tiden innan 1950
och efter 1995.

ortsindikerande ortnamn kan en bild skapas om centraliserings-
tendenser redan under järnåldern (fig. 1, tab. 1). En stor hjälp i arbetet
är det register som skapades under Riksantikvarieämbetets fornminne-
sinventeringar under 1960-talet och under 1980-90-talet då man gav
sig ut i bygderna och letade fornlämningar. En annan stor hjälp är ett
register kallat ADIN (Arkeologiska Databaser I Norrland) som initie-
rades av professor Per H. Ramqvist, Umeå universitet, och som inne-
håller information om de arkeologiska undersökningarna i Norrland
mellan 1950-1995 (Ramqvist 2000). Under åren 2006-2007 har un-
dertecknad arbetat med att lägga in information om arkeologiska un-
dersökningar i Västernorrland under åren före 1950 och efter 1995
något som gör att vi nu har en ganska god bild av Västernorrlands

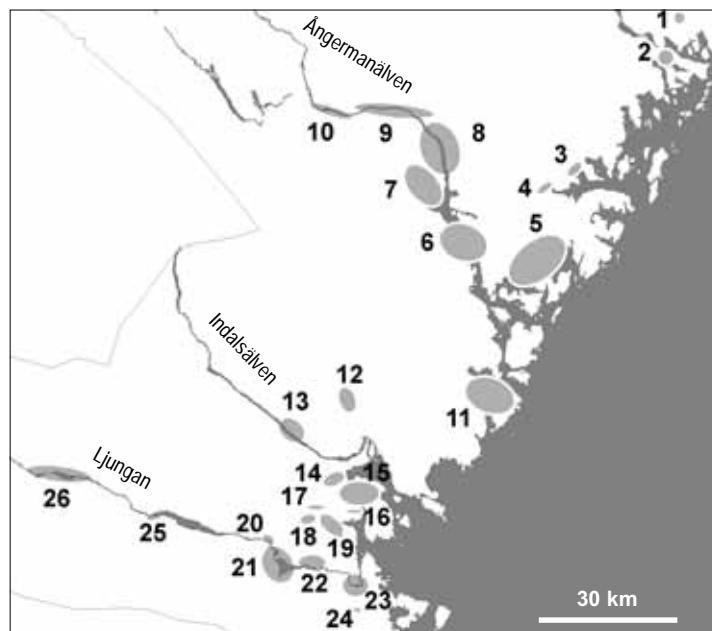

Fig. 1. Föreslagna centralortsbildningar i Västernorrland under järnåldern.

förhistoria. Eftersom ADIN bl. a. innehåller information om vilka fynd som gjorts vid undersökningarna kan man snabbt välja ut fyndkategorier som talar för hög status hos den gravlagde och dessa kan kopplas till lösfynd, olika typer av fornlämningar av hög status som sedan kan kopplas till ortnamn av centralortskaraktär. När man gjort det framträder bilden av centralortsbildningarna mer eller mindre klart. Svårigheten blir dock att avgränsa områdena från varandra.

Materialet

Materialet som använts i denna analys har valts utifrån den status vi arkeologer tolkat att vissa typer av lämningar haft under en förfluten tid. Vi vet inte hur järnålderns befolkning såg på sina lämningar och föremål, men anläggningar av monumental karaktär kräver stor arbetsinsats för att anläggas och vissa typer av fynd är av sådan karaktär att de inte är lätta att komma över, vilket i alla tider varit attraktivt att äga och som givit prestige att äga. De lämningar som valts ut för studien är:

Tab. 1. Områdenas namn och nummer (jfr. fig. 1).

Områdesnummer	Namn	Områdesnummer	Namn
1	Arnäs	15	Skön/Alnö
2	Gene	16	Tunadal
3	Vibyggerå	17	Selånger/Silje
4	Ullånger	18	Selånger/Hov
5	Nora	19	Högom
6	Gudmundrå	20	Vattjom
7	Bollsta	21	Tuna/Marmen
8	Torsåker/Styrnäs	22	Klingstatjärn
9	Överlänäs	23	Njurunda
10	Sollefteå	24	Maj
11	Härnösand	25	Stöde
12	Ljustorp	26	Torp
13	Indal	27	Utom områdena
14	Timrådalen		

1. Stora gravhögar

Stora högar - 15-19 meter i diameter
Storhögar - 20-29 meter i diameter
Kunghögar - 30-uppåt

2. Stora gravfält

Stora gravfält - 10-19 gravar
Större gravfält - 20-uppåt

3. Centralortsindikerande ortnamn

Ortnamn som indikerar kultplats
Ortnamn som indikerar kultplatsledare
Ortnamn av administrativ karaktär
Ortnamn som indikerar en större byggnad
Ortnamn som indikerar krigarföljen

4. Högstatusfynd

Hästmunering och hästar
Vapenfynd
Kittelgravar
Ädelmetaller
Agrafer/häktesspännen
Björnfalanger
Benpilspetsar

Källkritik

Många felkällor finns i en analys av detta slag. Är de variabler jag använt mig av relevanta för analysen? Skulle ett större antal variabler ha gett en annan bild? Är våra tolkningar av vad som konstituerar status desamma som järnåldersmänniskorna skulle ha tyckt och är de kända fornlämningarna representativa för det totala antalet lämningar som skapats under den tid som studerats?

När det gäller antalet kända fornlämningar i förhållande till hur många som egentligen anlagts vet vi att andelen fornlämningar som bortodlats i Ångermanland är större än i Medelpad. Selinge (1977:174) redovisar att 20,7 % av Medelpads kända fornlämningar inte gick att återfinna vid förstagångsinventeringen och att det gällde för hela 46,5 % av de kända fornlämningarna i Ångermanland. Vissa socknar har varit extra utsatta, t. ex. Torsåker sn i Ångermanland. Selinge (1977:177) redovisar att av 119 kända fornlämningar gick endast 20 att återfinna vid förstagångsinventeringen. I Torsåker sn har också ett stort antal storhögar bortodlats (Wallander 1986, 2005). Även Härnösands kommun har varit extra utsatt för borttagande av fornlämningar och de stora gravhögar på Hovsjorden på Härnön är bara ett exempel. Ett annat källkritiskt problem är att antalet gravar som undersökts är betydligt fler i Medelpad än i Ångermanland. Av de 410 gravar som undersökts i länet ligger 73 % av dem i Medelpad, vilket gör att det inte okritiskt går att jämföra landskapen avseende gravmaterial och gravkonstruktioner.

Status kan erhållas på många sätt och ta sig olika uttryck i materialet. Erhållen status skiljer sig från ärvd status, men hur ser vi det i det material vi har till vårt förfogande? På vissa platser finns en ansamling av stora högar, t. ex. Högom, Härnön, Holm, m. fl. vilket gör att vi kan tolka det som att en släkt av hög status bott där och man kan därför misstänka att inte alla individer av familjen skapat sin egen status. När rikare fynd uppträder i enstaka ganska oansenliga gravar, talar det snarare för att en individ skapat sin egen status. Hur detta gått till, om det skett genom framgångsrik handel eller att mannen varit en stor krigare, kan vi inte veta i nuläget. Oavsett hur den materiella kulturen kommit till kan det vara av intresse att se hur manifestationer i landskapet och avvikelser i form av mer rikhaltiga gravar fördelar sig i landskapet.

Även ortnamnen kan ha en viss betydelse eftersom de indikerar t. ex. att det funnit platser med särskilda funktioner och betydelser inom såväl judiciella, religiösa som ekonomiska delar av järnålderns samhällen. Det föreligger dock många svårigheter när det gäller bl. a. ortnamnsdöd och vilken grad av centralitet vissa namn egentligen indikerar. Många ortnamn kan dessutom ha flera olika tolkningsmöjligheter och ortnamn som *Hov* kan ha såväl kultisk som höjdbetecknande betydelse (Andersson 1992:83ff). Det gäller även ortnamn med beteckningen *Harg* som kan stå för både kultplats och stenhop (Andersson 1992:84f, Brink 1999:16). Ortnamn med förleden *Frö-* kan innehålla gudinnenamnet Fröja, men mer vanligt tycks vara betydelsen frodig (Elmevik 1997:107-115).

Kungshögar, storchögar och stora högar

Gravhögar och höglignande stensättningar är de säkraste indikationerna på en järnåldersgård eftersom vi vet av erfarenhet att högar, framförallt under yngre järnålder, anlagts inom inägorna till gården och där vi har högar har alltså funnits en gård under järnåldern (Liedgren 1992). Det är inte lätt att uppskatta antalet högar och övertorvade stensättningar i länet. Selinge (1977:168) hade i sin genomgång 1892 högar och 714 övertorvade stensättningar bevarade i länet. Till sammans med de ej återfunna gravarna hamnar han på ca 4000 gravar i Västernorrland. Det digitala fornlämningsregistret (FMIS) är inte upplagt för att kunna göra någon analys av detta slag då gravarna

finns uppdelad i flera olika kategorier. Eftersom Selinges resultat enbart bygger på förstagångsinventeringen kan man räkna med att antalet klart överstiger 4000. Storleken på högarna i länet varierar mellan ett par meters diameter till runt 40 meter i diameter, vanligast är storlekar under 10 meter i diameter (Selinge 1977:196ff).

Storhögar och storhögsbegreppet

Gränserna för vad som kan betecknas som storhögar har diskuterats vid ett antal tillfällen. Selinge (1977:365) sätter gränsen till 25 meter i diameter medan Anders Wallander (1986:18f) påpekat att den mer riktiga gränsen för storhögar torde vara vid 20 meter i diameter på grund av att högstatusfynd förekommer även i dessa. Peter Bratt (1996:16) som tittat på storhögar och maktstrukturer i Mälardalen menar att det inte finns någon vetenskapligt underbyggd gräns för vad vi kallar storhögar och att 20 metersgränsen är godtycklig. Högstatusfynd förekommer i betydligt mindre gravar ner på 10-12 meter i diameter. Det finns dock en skillnad mellan högar över och under 20 meters gränsen i Mälardalen och det är att det inte förekommer guldfynd i högar under 20 meter i diameter (Bratt 1996:22). Han menar att skillnaden mellan storhögarna och andra typer av högstatusgravar är att medan icke monumentala gravar bara uppvisar maktmanifestation under själva begravningsakten har storhögarna ett ”evigt” symbolvärde som maktmanifestation (Bratt 1996:24). En logisk följd av detta, anser Bratt (1996:25), är att ju större hög desto större tillgång till resurser har funnits.

Lars Liedgren (1992:221) menar att ”Den sociala stratifieringen i det mellannorrländska bondesamhället markeras främst av gravarnas storleksvariationer”. Han menar att det finns tre storleksgrupper av gravar med de minsta upp till 15 m i diameter, 15-25 m i diameter och gravar över 25 m i diameter där den första grupperingen skulle motsvara det breda folklagret medan den andra gruppen markerar lokala ledare och den största gruppen ledare för folklanden. Jag föreslår en uppdelning i fyra kategorier, upp till 15 m i diameter, 15 - 19 m i diameter, 20 - 29 m i diameter och 30 m i diameter och uppåt. De mellersta grupperna skulle då motsvara en undre och en övre ”medelklass”. Gravarna över 30 m i diameter skulle i detta scenario utgöra den högsta rangen och motsvaras av Liedgrens ledare för folklanden. Sel-

inge (1977:372) anser att ökningen av gravfrekvensen och anläggandet av storhögar i Västernorrland hänger samman med en högkonjunktur under folkvandringstiden medan Leif Gren anser att storhögar anläggs under perioder av social oro då det finns ett behov av att demonstrera och kommunicera sin makt när den är ifrågasatt (Bratt 1996:29).

Per Ramqvist (1991) ser det som att investeringen i högstatusföremål och den ökande grad av monumentalisering som uppstår i Mellannorrland under slutet av romersk järnålder/folkvandringstid beror på en kris i samhället som beror på ett yttre hot och vill se Mälardalens expansion som faktor medan Mats Mogren ser det som att det måste ha funnits fler faktorer till denna kris som uppstått i det Mellannorrländska samhället och menar att det även skall ha funnits ett inre hot mot makthavarna som skall ha bestått i att olika grupper inom "småkungadömet" slutat att stödja makteliten för att själva ägna sig åt sina egna ambitioner och mål (Mogren 2000:71). Han föreslår att det är kampen om kontrollen över järnhanteringen utanför kärnområdena som får eliten att investera ihjäl sig genom lyxkonsumtion för att upprätthålla sin status.

Större högar i Västernorrland

I Västernorrland är 255 gravar registrerade som överstiger 15 meter i diameter. Gravvar med en diameter mellan 15 - 19 m i diameter har jag valt att kalla *stora högar* och högar med en diameter över 20 meter i diameter kallas *storhögar*. Gravhögar över 30 meter i diameter kallas i studien *kungshögar*. Flest är de stora högarna med 154 gravar, efter det följer 83 storhögar medan kungshögarna endast är 18 till antalet. Av dessa 255 högar med en diameter över 15 meter ligger 238 (93 %) inom det som av denna analys kan tolkas som centralortsbildningar. Anders Wallander (2005:204ff) har tittat på äldre inventeringar, bl. a. Nils Johan Ekdahls inventering från 1827-30 och sett att han har betydligt fler stora högar än senare inventeringar. I Torsåker sn skall enligt Ekdahl ha funnits 19 gravhögar som överstiger 20 meter i diameter. Idag finns ingen storhög bevarad. Inte heller på Härnön finns några spår av de stora högarna som legat på Hovsjorden. På Prästbolet i Kvisle vid den forna byn Tuna ligger Västernorrlands största bevarade gravhög. Ser man till de största högarna, Kungshögarna, så finns

de inom 9 områden men det är bara i Högom, Kvissle och Holm där det finns mer än en kungshög per gravfält medan det i Skön ligger 4 kungshögar inom en sträcka av ca 1 km.

Kungshögarna (fig. 2) ligger fördelade till fem områden i Ångermanland och till fyra områden i Medelpad. Antalet kungshögar är däremot fler i Medelpad än i Ångermanland. I anslutning till kungshögarna i länet finns i de flesta fall storhögar och/eller stora högar.

De områden med stort antal större högar är framförallt område 23 vid nedre Ljungan. I detta område ligger Norrlands största gravhög

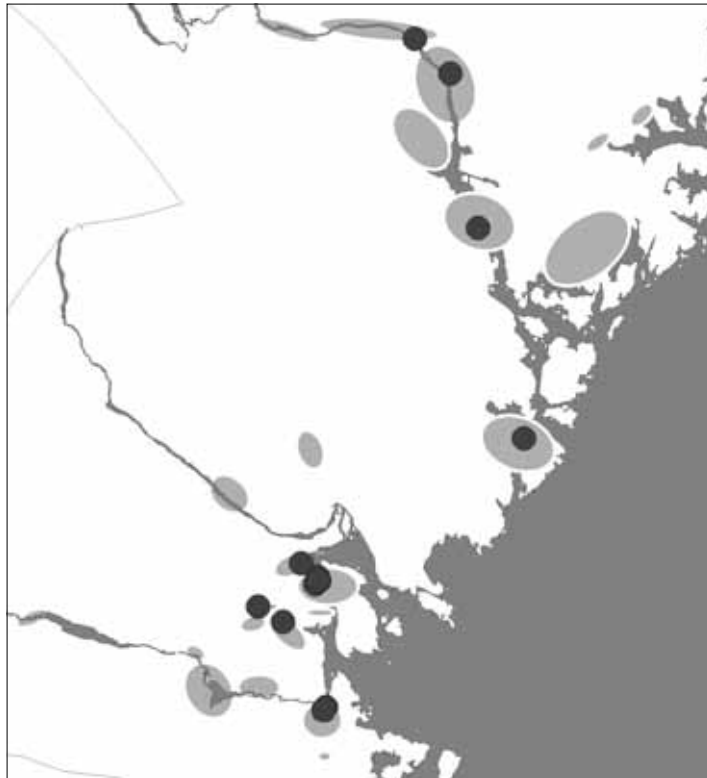

Fig. 2. Kungshögarnas fördelning i Västerbotten.

vid den gamla byn Tuna i riksintresseområdet vid Kvissle - Nolby. Även området vid Marmen, område 21, som dock saknar kungshögar är rik på större högar. Område 8 som utgörs av Torsåker och Styrnäs socknar och område 22 vid Klingstatjärn har även de en rikedom på större högar. Det senare området har få av de största högarna men många stora högar (fig. 3-4).

Selånger socken som lyfts fram som den socken som har flest antal storhögar har i denna analys delats upp i tre olika områden (17-19) har flera storhögar på låga nivåer över havet. Selinge (1977:373) har föreslagit att inga storhögar ska ha anlagts under yngre järnålder, men i Lillhällom ligger ett antal gravar (Raä 39-40, Selånger sn) som tolkats som storhögar på en nivå mellan 5-10 m.ö.h. vilket skulle innebära att de måste vara anlagda i sen järnålder. Ett problem är att de egentligen inte borde ses som storhögar eftersom de är anlagda på en ås medan

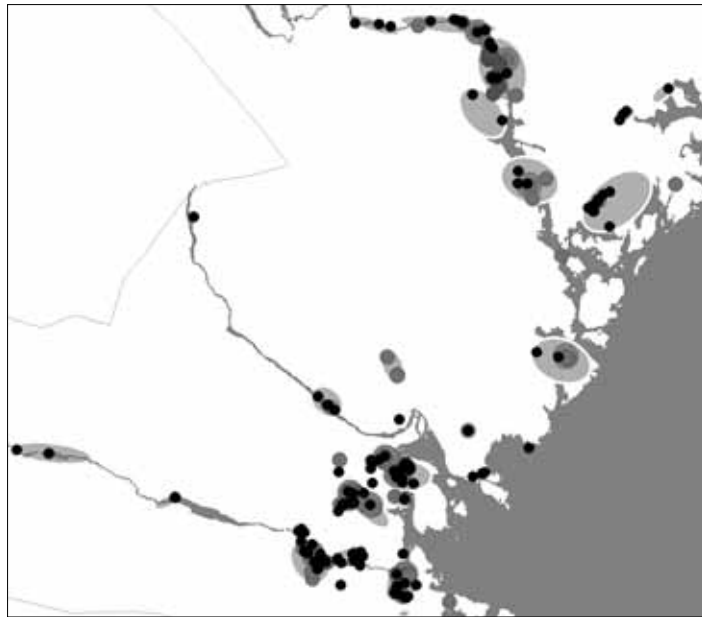

Fig. 3. Fördelningen av större högar i Västernorrland.

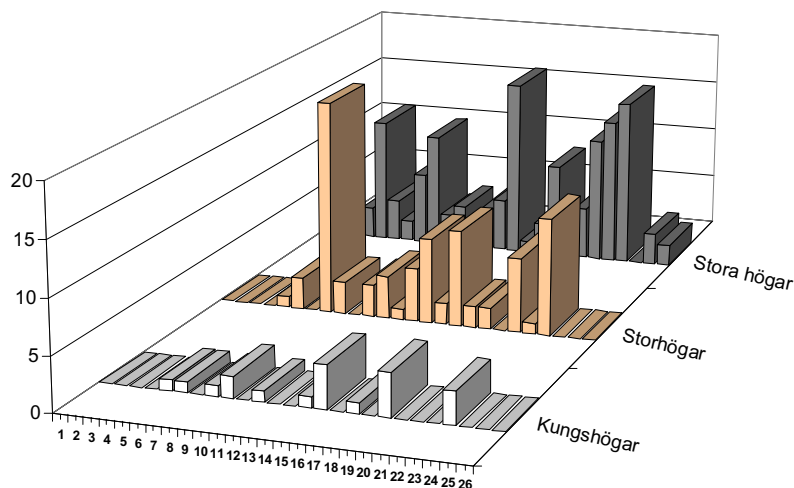

Fig. 4. Antal kungshögar, storhögar och stora högar i Västernorrland fördelade på områden (1-26). Observera att diagrammet visar antalet platser och inte antalet högar.

måtten troligen är tagna på nersidan av ås. Större delen av det som tolkats som gravarnas botten utgörs med andra ord av platån. Det gör också att de verkar ligga lägre i terrängen än de verkligen gör.

I överlännsområdet (område 9) finns de sorgliga resterna efter ett väldigt intressant storhögsområde i byn Tybränn. Där har enligt flera inventerare (Ekdahl, Sidenbladh och Olsson) funnits två kungshögar, två storhögar och en stor hög. Där skall ha framkommit fynd av svärd och betsel. Området är idag förstört av täktverksamhet och impedimentet där resterna efter en storhög finns kvar är helt igenslyt. En intressant iakttagelse är att sockengränsen mellan Överlänns och Boteå socknar gör en avstickare runt Tybränn så att byn hamnar i Överlänns socken. Det verkar ha haft betydelse att platsen hamnade i rätt socken vid sockenindelningen.

I Säbrå/Härnö-området är problemet att informationen kring antalet större högar är diffus och det är inte lätt att veta var de legat eftersom framför allt Ekdahl använder beteckningar på platser som idag inte är lokalisierbara. Vi har inte heller måtten på alla de större högar. Vi vet från Rannsakingar efter antikviteter från 1681 (Stähle

1960:237f) att vid Hov har legat 3 större högar vilket också verifieras av Erik Mickelsson ström 1705 (Enmark 1939:55). Vi vet genom Abraham Hülphers (1780:47f) att de gick under beteckningen Djäkne och Jungfruhögarna. Under 1800-talets början när Ekdahl gjorde sin inventering fanns endast två av de stora högarna kvar med mindre högar runt den största gravhögen och rester av flera större i anslutning till den mindre (Djäknehögen). Djäknehögen var enligt Ekdahl 42 alnar i diameter (25,2 m) och 6 alnar hög (3,6 m) Den största, Jungfruhögen, var avtorvad och jorden bortförd. Trots detta var storleken imponerande på Ekdahl och det är den enda gången han använder superlativ när han skall beskriva högen. Den beskrivs som en "ofantligt stor, nu förstörd hög" på mellan 60-70 alnars (36-42 m) diameter och 7-8 alnar hög (4,2-4,8 m).

Ekdahl gör också gällande att det på bägge sidor om en bäck mellan "Jerrestad och Djekneberget" (Geresta och Djäkneberget?) ska ha legat ett gravfält med gravar på över 40 alnar i diameter (24 m) och 6 alnar höga (3,6 m) (Ekdahl 1833:31). Var detta Djäkneberg skall ha legat vet vi idag inte men man kan misstänka att det är den höjd där Djäkne och Jungfruhögarna legat som han kallar Djäkneberget. Om det är så måste gravfältet ha legat vid Gerestabäcken, där Nordin grävde en gravhög 1779 på Biskopsägan (Hellman 1986:28). Sidenbladsh som gjorde sin inventering ca 37 år efter Ekdahl talar om två högar i området vid bäcken men att där också finns rester av borttagna högar. Tre stora högar är också kända inom området, på Lägret och i området runt Säbrå kyrka. På Lägret, som Ekdahl kallar "Nattberget", har funnits ett gravfält, som av Ekdahl benämns som 4 rösen, men som vid en besiktning 1941 av Sigurd Curman och Bertil Berthelson benämns som 5 högar (Ekdahl 1833:30; Hernösandsposten 1941), har minst en varit runt 15 meter i diameter. Gravfältet är nu borttaget utan att någon undersökning gjorts. Vid Källarnäsudden på Nässjöns norra sida har enligt Ekdahl legat ett gravfält om 5 gravar och där den största var ca 15 meter i diameter. Vid Säbrå kyrka vid den forna byn By, nuvarande Byåker, finns en hög på 18 meter i diameter (Raä 34, Säbrå sn) och enligt Ekdahl skall det norr om kyrkan ha funnits en hög med samma mått (Ekdahl 1833:31).

I området runt Kramfors/Gudmundrå finns Ångermanlands största bevarade hög i Frånö med en diameter på runt 30 meter och en stor-

hög en bit därifrån. På motsatt sida älven finns en storhög på Hallstans vid Tingsnäsgrården. Vid Lunde finns en uppgift om en storhög.

I området vid Högom i Selånger finns 7 större högar varav 4 kungshögar, 2 storhögar och en stor hög. Majoriteten av dessa ligger på gravfältet i Nyhem i Högom. Där ligger de 4 kungshögarna och en stor hög. En storhög kallad "Rysshögen" ligger i det som nu är Sundsvalls stad och en storhög ligger i Österkolsta.

Timrådalen har 10 större högar varav en kungshög och 5 storhögar. Kungshögen och 3 av 5 storhögar i området låg i anslutning till Timrå kyrka och är till största delen borta idag.

Stora gravfält och större gravfält

Genom större undersökningar av mellannorrländska gårdskomplex såsom Gene, Trogsta, Arnäsbacken, m. fl. har det visat sig att det i genomsnitt under järnåldern begravs 1 - 2 individer/generation i syn-

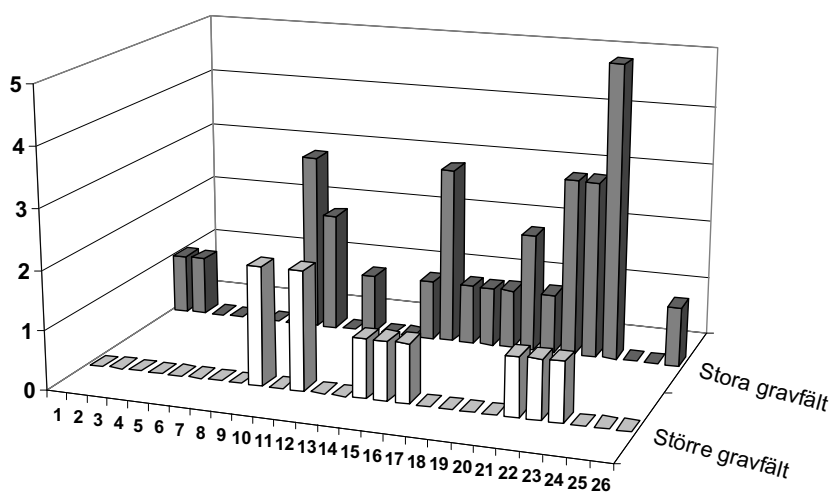

Fig. 5. Stora respektive större gravfält i Västernorrland fördelade på områdena 1-26.

liga gravmonument (Ramqvist 1983, 1998; Liedgren 1992). Endast 46 höggravfält i länet har fler än 10 gravar. Gravfälten som är större än genomsnittet bör alltså representera antingen en lång användningstid eller en större grupp människor än en gård. Gravfält med mellan 10-19 gravar räknas här till stora gravfält medan gravfält med över 20 gravar räknas till större gravfält (fig. 5-6). De stora gravfälten utgör majoriteten av dessa 46 gravfält och uppgår till 36 st. Endast 10 gravfält hamnar alltså i gruppen större gravfält.

Det enda område som har mer än ett större gravfält är området vid Holm och Björkå i överlännäsområdet där man kan misstänka att de två gravfälten hör samman. Holm har de monumentalare gravarna medan Stabergsgravfältet vid Björkåbruk, som är det största höggrav-

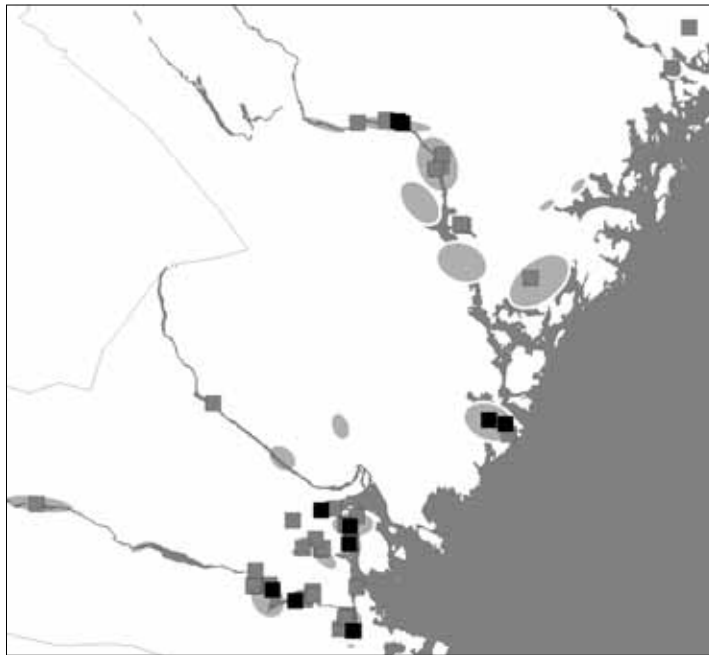

Fig. 6. Fördelningen av stora och större gravfält i Västernorrland. Svart fyrkant = större gravfält (20 och fler gravar); grå fyrkant = stora gravfält (10-19 gravar)

fältet i hela länet med ett 50-tal gravar, har betydligt mindre storlek på gravarna. Ett gravfält, Därholmen, liggande på en ö i mynningen av Ljungans utlopp, består både av röseliknande stensättningar på järnåldersnivå över havet och gravhögar och har enligt historiska belägg haft mellan 60-70 gravar (fig. 7). Detta gravfält ligger utanför de utpekade områdena och med tanke på de begränsade odlingsmöjligheterna på holmen och storleken torde det inte röra sig om ett gårdsgravfält (jfr Ramqvist 2007).

Mellan byarna Skrängsta och Högen i Njurunda i område 23 finns det näst största gravfältet i Medelpad och det tredje största i länet

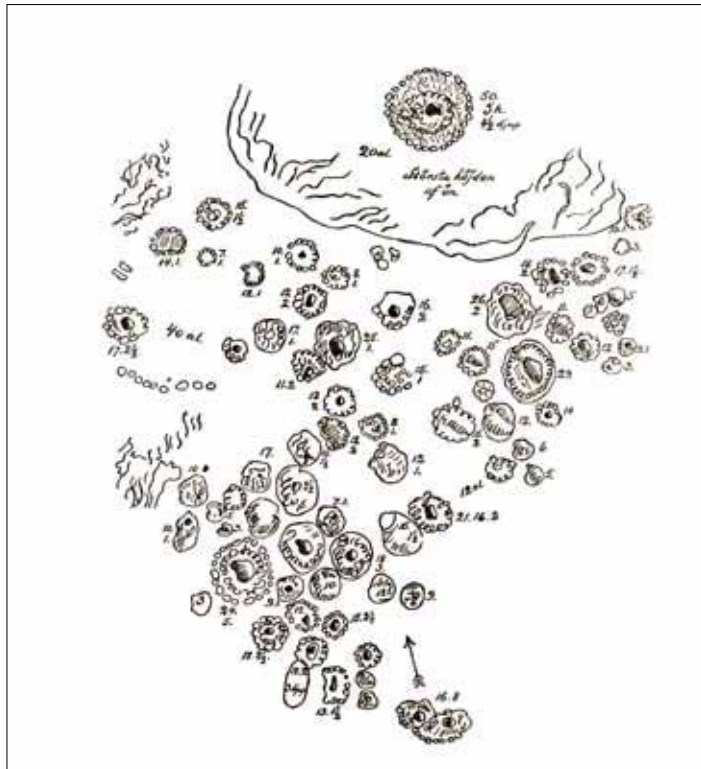

Fig. 7. Gravfältet på Därholmen avritat av N. J. Ekdahl 1827-30.

efter Därholmen och Stabergsgravfältet. Där finns ett 40-tal gravar och i Korsta i Tunadal ligger ett gravfält om 32 gravar. Mellan 20-30 gravar skall ha funnits på ett gravfält i Ränstmästarens hästhage i Härnösand enligt Ekdahl. Fler gravar skall ha funnits i öster och söder om detta gravfält. Det har nyligen fastslagits att denna hästhage var belägen där gravfältet i Tullportsparken ligger (Raä 17-19 och 63). Större gravfält finns även vid Brattland i Timrå, Härsta/Huggsta i Skön, Tunbacken och vid Vinoret i Tuna socken. I 8 av de i studien utpekade 26 områdena finns fler än ett stort gravfält medan det inte finns ett enda i 10 av områdena.

Ortnamnen

Vissa ortnamn går tillbaks så långt som järnåldern och vissa kan vara äldre än så. Ortnamn som slutar på *-sta*, *-ånger*, *-hem*, *-vin* m. fl. har kommit till under järnåldern och de nordligaste *-sta*-namnen i Sverige finns i norra Ångermanland (Brink *et al.* 1994:137ff). Många ortnamn i Västernorrland visar på en nära kontakt med Norge. Detta gäller främst *-hem*-namnen, *-ånger*-namnen och *-vin*-namnen (Bandle 1997).

Ortnamnen med ändelsen *-hem* har förändrats så att de nu slutar på *-um/-om* och *-vin*-namnen kan sluta på *-ene* eller med ett *-a* på slutet. Det blir inte lättare av att det i ortnamn förekommer dativändelser som liknar de äkta *-hem*-namnens ändelser. Högom t. ex. har snarast en dativändelse i slutledet, medan namn som Helgum är äkta *-hem*-namn och kan ha kommit till redan vid tiden för Kristi födelse.

I Västernorrland finns ett flertal för studien intressanta ortnamn som kan tala för centralitet (fig. 8). Endast ett fåtal ortnamn kan ses som relativt säkra medan de allra flesta måste ses som osäkra i sammanhanget. De säkra ortnamnen är kultplatsbeteckningarna Vi och Hov, teofora ortnamn (gudanamn) som t. ex. Torsåker och Frötuna och ortnamnen av administrativ karaktär som Tuna. Bland de osäkra ortnamnen finns exempelvis Höven i Nora och Resele som tycks innehålla kultplatsbeteckningen Hov sammansatt med *-vin* i betydelsen betesmark (Bucht 1955:33) och Viätt i Styrnäs socken som enligt en nytolkning av ortnamnet ska innehålla kultplatsbeteckningen Vi- i förledet (Fransson 2007:324). Möjliga kultplatsindikerande ortnamn är bl. a. Helgum/Häljum (helig- sammansatt med *-hem*), ortnamn med beteckningen Lund/-e, ortnamn med förleden Frö-, de möjliga

krigarbetecknande Karl-namnen, beteckningar på kultplatsledare som Vifill/Vivill (Vivsta i Timrå och Tuna i Sundsvall), Gode (Gånsvik och Godberg på Härnön, Gådeå och Godstjärn i Säbrå och Gårdnäs i Sänga socken och möjligen Gomaj i Njurunda). Möjliga tingsplatsnamn utgörs bl. a. av Tingstagärdebacken i Njurunda, Tingshögen i Selånger och Tingsnäsgården i Bjärträ. Närheten mellan osäkra ortnamn, säkra centralortsindikerande ortnamn, högstatusfynd, och fornlämningar av större format kan ge större tyngd åt vissa av de osäkra ortnamnen. Höven i Nora ligger t. ex. nära kyrkan i ett område med en mängd högstatusindikerande fynd och stora högar. Fyra silverskatter är funna inom ett område på ca 2-3 km avstånd från kyrkan och det

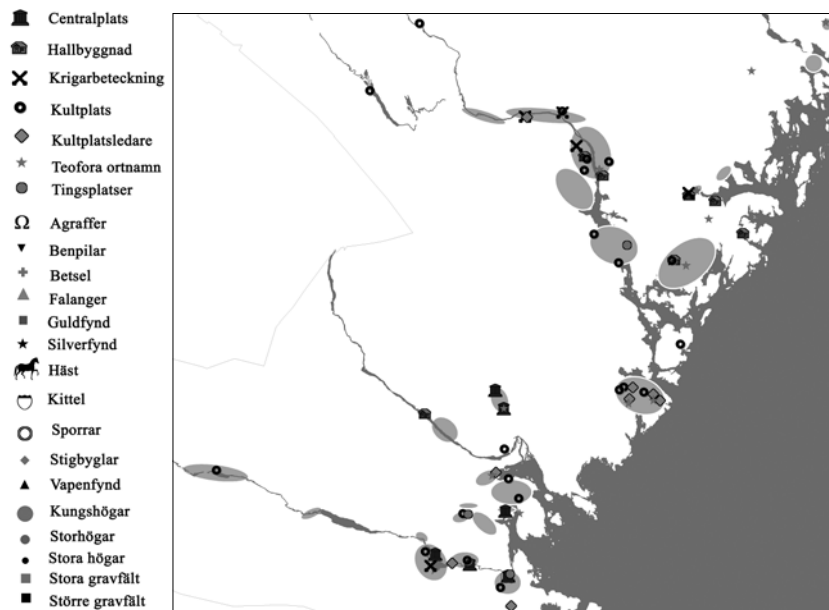

Fig 8. Fördelningen av centralortsindikerande ortnamn i Västernorrland. Teckenförklaringen gäller för de flesta av de följande figurerna

vore ytterst lockande att se en kultplats i det området. Ser man till Tuna-namnen som ses som säkra centralortsindikerande ortnamn och de kultplatsindikerande ortnamnen som Hov, Vi, Torsåker och Frötuna hamnar de alla inom något av de utpekade områdena. Sätter man de kultplatsindikerande ortnamnen i förhållande till de medeltida kyrkorna ser man att de inte i någon större grad ligger på samma platser. På några platser finns en direkt eller relativ närhet mellan ortnamn och medeltida kyrkor. I Torpområdet ligger Torsåker och kyrkan mycket nära varandra, i Tuna-/Attmar-området ligger kyrkan vid Tunbacken som antagligen gett namn åt socknen, vid Kvissle/Skrängsta-

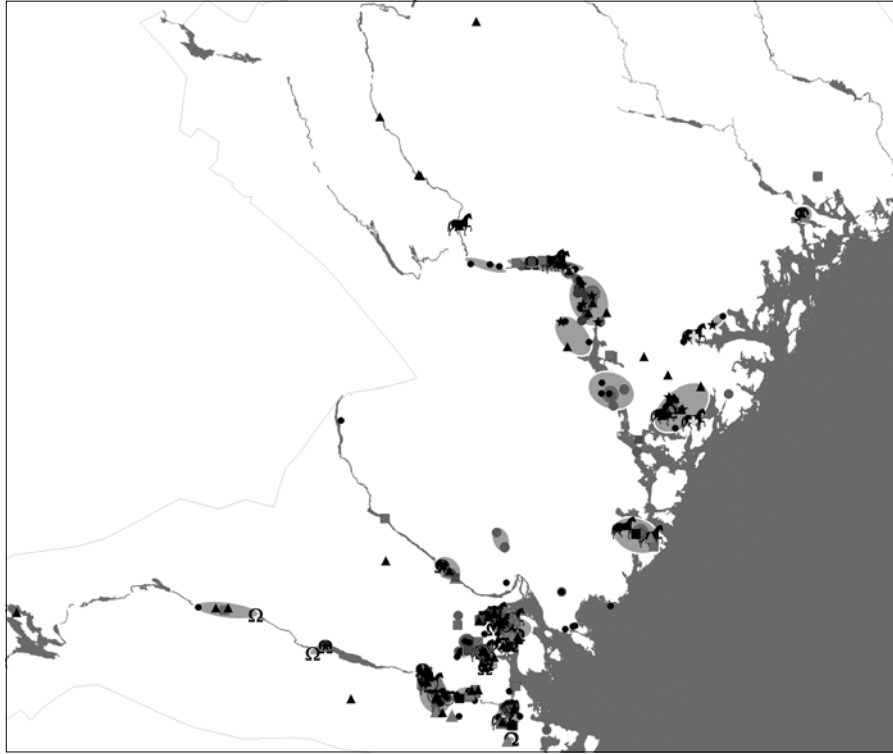

Fig. 9. Högstatusfyndens fördelning i länet (för teckenförklaring se fig. 8).

Högen-området ligger det medeltida kapellet i Kvissle vid den gamla byn Tuna, i Säbrå/Härnö-området bildar namnen Helgum-Hovsberget och kyrkan en triangel och på Härnön har det funnits ett kapell som på 1300-talet bör ha legat i anslutning till Hovsjorden. I Nora-området ligger Höven inte långt från kyrkan och i Torsåker ligger kyrkan i den gamla byn Hov där Storlägdan kan misstänkas ha burit namnet Tors åker. Utanför de utpekade områdena ligger kyrkan i Helgum socken i byn Helgum.

Fynd av högre statuskaraktär

Fynden av högre statuskaraktär har valts ut från ADIN och från föremålsdatabaserna på Statens Historiska Museum (SHM), Murberget (YLM) och Medelpads fornhem (MFH) där det varit möjligt (fig. 9-10). Som tidigare nämnts ligger knappt 75 % av de i länet undersökta gravarna i Medelpad. Detta är ett källkritiskt problem när man skall titta på fördelningen av fyndtyper. Före undersökningarna 2007 av gravarna i Para, Sånga socken och i Vangsta på Härnön fanns t. ex bara uppgifter om agraffer på två platser i Ångermanland och benpilspetsar hade bara framkommit på tre platser i landskapet. Björnfalangerna i Ångermanland hade hittats på tre platser före 2007. Idag

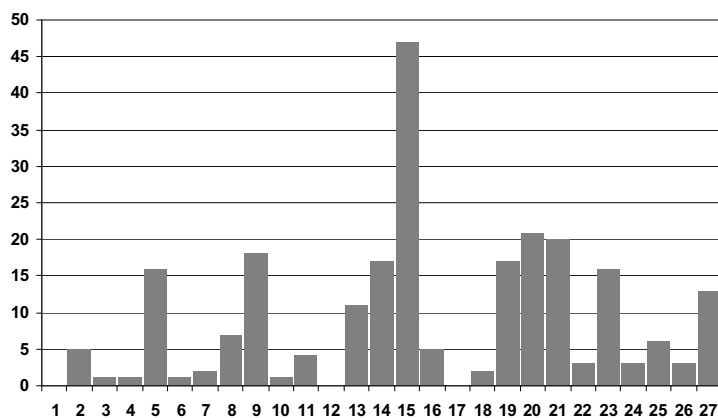

Fig. 10. Diagram över högstatusfynd per områdena 1-27 i länet.

har vi björnfällanger på fem platser i Ångermanland, benvilspetsar på fyra platser och agraftter på tre platser. Antalet högstatusfynd är låga i Ångermanland men behöver inte spegla den faktiska bilden.

Hästmundering och hästar

Hästar och hästmunderingar förekommer i ett fåtal fall i gravar i länet. Hästben förekommer i 14 undersökta gravar (fig. 11). Betsel förekommer i 5 fall och sporrar enbart två gånger och stigbyglar en gång.

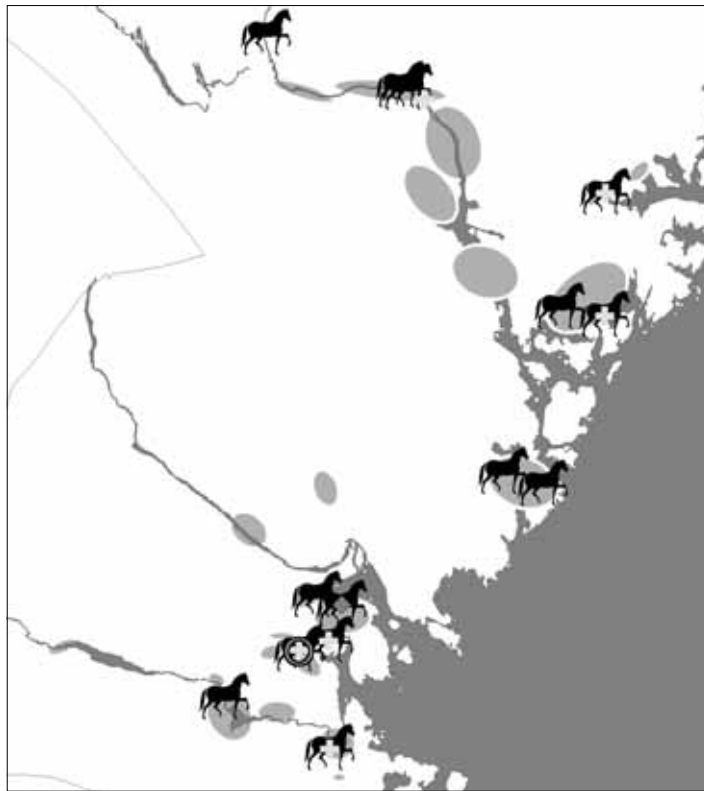

Fig. 11. Fynd av hästben och hästmundering i Västernorrland.

Det finns dock uppgifter från historiska källor om fynd av sporrar och betsel som nu är förkomna. Ekdahl talar t. ex. om att det i Hjärtnäs i Torsåkers sn framkommit betsel och sporrar i en hög och att det i den stora högen i Frånö hittats en sporre. Även i Tybränn i Överlän-näs skall ha framkommit betsel vid storhögarna där.

Häst och hästmundering sammanfaller i 7 fall (fig. 11). Häst och betsel framkom vid en undersökning av Gottfrid Adlerz 1898 i Häljum i Njurunda (Raä 238, Njurunda sn). Vid en undersökning av Margareta Beskow 1965 i Högom i Skön sn (obs! ej Högom i Selånger sn), där en kammargrav (Raä 55, Skön sn) undersöktes framkom betsel och i en särskild del av kammaren skelettet av en häst med avhugna hovar. I Högom i Selånger (Raä 1, Selånger sn) framkom i grav 2, obrända ben av häst (i fyllningen), 2 betsel varav ett var ett strids-betsel, sporrar, seldon och en sadel och i grav 4 ben av häst (Ramqvist 1992:66ff). Den s. k. Varrehögen (Värdeshögen/Sverres hög) i Röde, Alnö sn (Raä 10, Alnö sn) undersöktes 1684 av Eric Teet och han grävde även en hög intill. I den intilliggande högen framkom hästben men det är oklart i vilken av gravarna sporrarna framkom. I Övergård i Torrom, Nora sn, undersökte Erik Modin en kungshög 1924 (Raä 84, Nora sn) där han fann skelettdelar av häst, framförallt från huvudet. Där framkom även ett betsel som Modin tolkade hade suttit i hästens mun vid begravningen. I Åskja i Ullånger undersöktes en hög (Raä 70, Ullånger sn) 1907 av Axel Palm med hästben och betsel av järn. I ytterligare 8 fall har ben av häst framkommit vid arkeologiska undersökningar.

Vapenfynd

Bland vapenfynden har föremål såsom svärd, sköld, spjut och lans valts ut. Möjligen skulle även de triangulära benpilspetsarna räknas hit (se nedan). Här har även materialet från SHM, Murberget och från Medelpads fornhem kontrollerats. Lägesbestämningarna har gjorts till by och ibland socken när inte den exakta fyndplatsen varit känd. För Väster-norrlands del finns 103 vapenfynd varav 7 lansar, 26 skölddetaljer, 42 spjut, 25 svärd och dessutom finns indikationer på svärdförekomst i form av doppskor på tre platser. De 103 vapenfynden är funna på 67 olika platser och 54 (80 %) av dessa platser ligger inom 15 av de områden som identifierats som centralortsbildningar (fig. 12-13).

Ytterligare 12 vapenfyndplatser ligger utom de i denna studie utpekade centralortsbildningarna. Många av dessa utgörs av spjut men även svärdfynd och det lite udda fyndet av en begravning under en oval stensättning vid Norra Vetasjön i Anundsjö sn där det framkom en lansspets. Anläggningen hade tolkats som en oval härd men visade sig utgöras av en grav. Den då gjorda tolkningen var att en härd överlagrade en begravning under flat mark (Viklund & Ödlund 1997:10ff), men eftersom ingen bränd sand fanns under anläggningen och inget kol framkom kan den tolkningen ifrågasättas. En andra anläggning intill, en härd, hade tydliga spår av eldning som markerades av rödbränd sand. Det troliga är att den ovala stenringen de facto utgör gravmarkeringen (Persson 2006).

Det har inte framkommit några säkra hjälmar eller hjälm detaljer i länet. Ett fragment som tolkats som en del av en vendeltida prakt hjälm har framkommit i en överodlad grav i Timrå (Cajmatz 1956:9; Selinge 1977:286). Orneringen är påfallande lik ögonbrynsbågarna på flera av hjälmarna från Vendel, varför man inte kan utesluta att bronsfragmentet ändå kommer från en hjälm. I Bratts (1996:22) undersökning av högstatusgravar i Mälardalen presenteras ett märkligt resultat angående svärden och hjälmarna. Sådana uppträder i gravar mellan 10-19 meter i diameter och i kungshögarna på över 30 meter i diame-

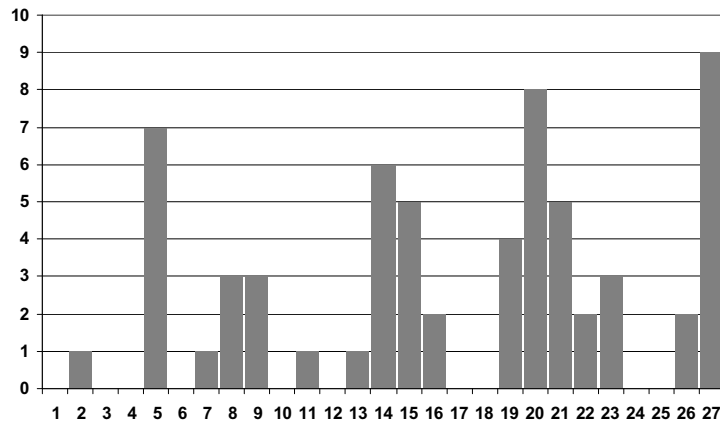

Fig. 12. Antal vapenfynd per område.

ter, men inte i högar mellan 20-29 meter i diameter. Av de 103 vapenfynd i länet är det bara vid Skottgård i Njurunda, Högom i Selånger, Timrå kyrka och vid Tybränn i Överlänäs där vapenfynd gjorts i stor- eller kungshögar. De övriga vapenfyndet är funna i betydligt mindre gravar. Till skillnad mot Mälardalen har vid Skottgård och vid Timrå kyrka framkommit svärd i högar mellan 20-29 meter i diameter. Om svärdet som ska ha framkommit i Tybränn gjorts i en stor- eller kungshög framgår inte av uppgiften och vad det gäller fyndet av svärdshjaltet från Sundsvalls stad (fig. 14) hittades det efter branden 1888 och då var alla spår av eventuella gravar redan borta. Sundsvalls-hjaltet är av samma typ som Högom-svärdets, men saknar helt metall-

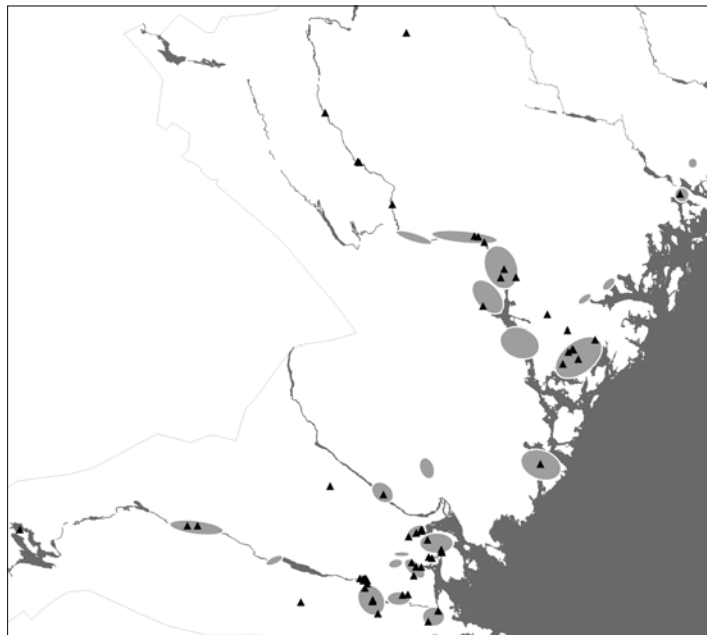

Fig. 13. Vapenfyndens spridning i Västernorrland.

beslag. Ytterligare indikationer på vapenfynd finns i form av en doppsko i en grav i Rödsta i Resele sn (Raä 8) och möjligen två U-formade järnbeslag, dels från en gravhög i Böle by i Sundsvall (Raä 5) och dels från en grav på gravfältet vid Tullportsparken i Härnösand (Raä 17). De har liknande mått som doppskon till svärdsskidan i Högom grav 2 (Ramqvist 1992:53), men dessa U-formade järnbeslag är dock, om de skall tolkas som doppskor, atypiska då de i så fall måste ha suttit nitade på svärdsskidans utsida.

Fig. 14. Hjalt av ben eller horn funnet i Sundsvall efter branden 1888. Medelpads förnhem (MFH) nr 692. Foto författaren.

Kittelgravar

I Medelpad har framkommit ett tiotal s.k. Vestlands- och Östlands-kittlar i gravar (fig. 15). Dessa har en tydlig västlig koppling och de är vanliga i SV-Norge (Sellinge 1977:282). Dateringen på denna typ av föremål ligger från 300-talet in i 400-talet (Sellinge 1977:264). Det förekommer även några bronsfat från samma tidshorisont, bl. a. i Harv i Attmar och i hög 2 i Högom. Harvfyndet är det enda som hamnar utanför något av de utpekade områdena. De övriga ligger inom 6 av områdena vid Medelpads kustland och vid Tuna/Attmarområdet.

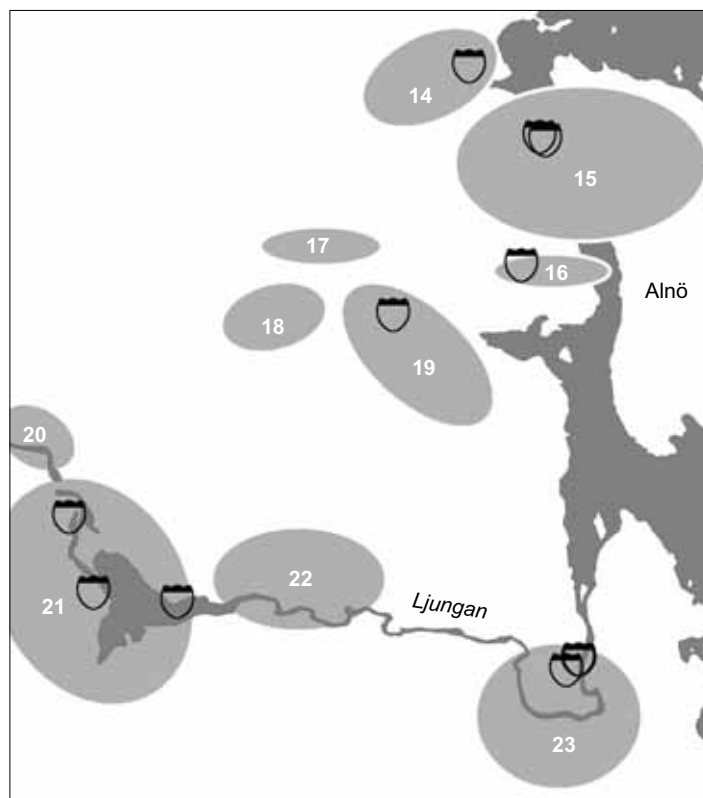

Fig. 15. Vestlandskittlarnas spridning i Västernorrland. Samtliga förekommer i centrala Medelpad i områdena 21 = Tuna/Marmen, 23 = Njurunda, 19 = Högom, 16 = Tuna-dal, 15 = Skön/Alnö, 14 = Timrådalen.

År 2005 gjordes en efterundersökning i Lunde i Tuna sn där en privatperson hittat en vestlandskittel året innan. Upphittaren av kitteln tyckte sig komma ihåg att det i kitteln funnits grå klumpar som han hållt tillbaks i gropen han grävt. Vid efterundersökningen framkom förutom fynd av smält glas från glasbägare, järnnitar, kamfragment och brända ben av människa, får/get, hund, häst, fågel, björnklor och en lodjursklo. Det var det första fyndet av en vestlandskittel på nästan 50 år (Holmqvist 2005).

Guld

Föremål av ädelmetall är funna inom 15 av de utpekade centralortsbildningarna (fig. 16-18). Flest guldfynd är funna i Medelpad medan silverfynd och silverskatter är talrikast i Ångermanland. Även om folkvandringstiden kallas för Nordens guldålder är de flesta guldfynden i länet daterade till romersk järnålder. 9 av fynden dateras till romersk järnålder medan 5 dateras till folkvandringstid, 2 till äldre järnålder och den sista enbart till järnålder. Det senare bör vara folkvandringstida eftersom det framkommit vid Högom i Selånger. De flesta fynden utgörs av fingerringar, tenar och mynt av guld. Endast två av

Fig. 16. Den vackra guldhalsringen från Skottgård, Timrå sn. Foto: Per H. Ramqvist.

fyndplatserna ligger i Ångermanland, på Hornön i Nora sn och i Para i Sånga sn (se Ola George i denna volym). På båda platserna har framkommit fingerringar av guld, men vid Hornön framkom även tenar och pärlor av guld.

Timrådalen sticker ut gällande antalet guldfyndplatser. Fem av Medelpads fyndplatser för guldföremål ligger inom det området. Det rör sig om fingerringar, en halsring och två fynd av guldmynt omgjorda till hängsmycken. Halsringen från Skottgård (fig. 16) är av silverblandat guld (elektron). Delar av stämpelornamentiken har sina enda paralleller på Gotland (Andersson 1994).

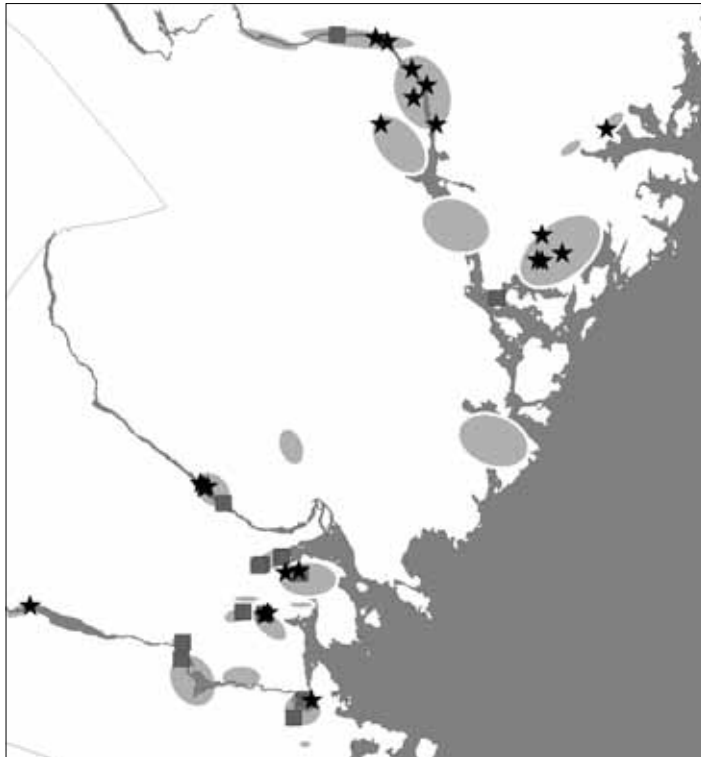

Fig 17. Ädelmetallfynd i Västernorrland. Fyrkant = guldfynd, stjärna = silverfynd.

I övrigt är det bara tre områden med mer än ett guldfynd per område och det är Hov/Nävsta-, Kvissle/Skrängsta-Högen- och Högomområdet med bl. a. den rika kammargraven i Högom (Ramqvist 1992: 123ff). I Häljum i Kvissle/Skrängsta-Högen-området hittades på 1700-talet en fingerring i form av en ormhuvudring av guld från romersk järnålder. Till skillnad mot Bratts (1996:22) resultat för Mälardalens högstatusgravar, har många av guldfynden framkommit i gravar under 20 meter i diameter i Västernorrland.

Silver

Medan guldfynden vanligen tillhör den äldre och mellersta delen av järnåldern hör många av silverfynden till vikingatiden. Under folkvandringstiden är det dock vanligt i rikare gravar att t. ex. beslag och agraffer är gjorda av silver, men de är nästan alltid förgyllda. Silverinläggningar på föremål, s. k. tauscheringar, förekommer främst i Medelpad, men även på en praktyxa från Sollefteå i Ångermanland.

År 2008 påträffades vid en arkeologisk undersökning två finger-ringar av silver och delar av ytterligare en i överplöjda folkvandringstida gravar i Allsta, Tuna sn i Medelpad (Lindqvist & Ramqvist 2009).

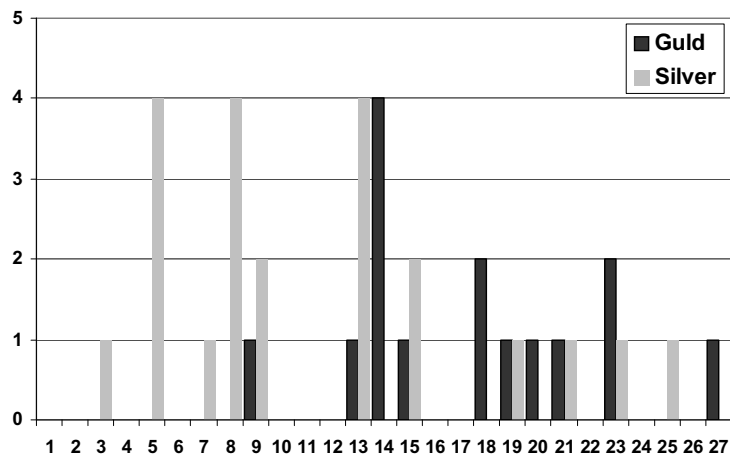

Fig 18. Diagram över antal fyndplatser med ädelmetall per område i Västernorrland.

Medelpad har tre vikingatida silverskatter med mynt. Den mest kända är Stige-fyndet i Indal med sina ca 3 kg silver i form av mynt, smycken och tråd- och bitsilver (jfr. Selinge 1977:381). En silverskatt från en myr mellan Birsta och Finsta byar där 173 mynt framkommit vid två tillfällen vid torvtäkt från myren. Då framkom även en finger-ring av silver och tre större pärlor. Detta är det enda kända exemplet av deposition av ädelmetaller i våtmark i länet. Vid Sund i Skön sn har framkommit en mindre silverskatt med 36 mynt och en bärnstenspärla samt delar av den skinnpung föremålen legat i. De vikingatida silverskatterna på Gotland har satts i samband med samtida boplatser och i ett försök att se om samma förhållande gäller för de västernorrländska vikingatida skatterna gjorde Per H. Ramqvist och Lennart Forsberg utgrävningar och metalldetektoravsökningar i Stige åren 2003-2004 (Ramqvist 2003:14, 2004). Tyvärr kunde man vid undersökningarna inte återfinna den exakta platsen där silverskatten hittades 1903.

Från Ångermanland kommer 8 säkra skattfynd och ytterligare 2 möjliga skattfynd. Bland de senare finns en uppgift om ett fynd från Årsta i Dal sn och en flätad silverhalsring från Bredsätter i Nora som hittades 1863. I Bredsätter har det förövrigt även framkommit ytterligare en flätad silverhalsring och 9 tyska och 5 engelska silvermynt.

De största av de vikingatida silverskatterna i länet är, förutom Stigeskatten, den från Djuped i Styrnäs sn med över 1400 mynt, bitsilver och två ornerade skivor av silver varav den ena med ett fågelmotiv, samt den från Undrom i Boteå sn med 998 hela och 126 bitar av mynt (ytterligare 468 mynt inlöstes inte), en armring och en halsring. Armringen är av stort intresse eftersom den i ena änden avslutas med ett drak- eller ormhuvudmed spår av niello och förgyllning.

Medan Timrådalen stack ut när det gällde guldfynd är det Torsåker-/Styrnäs-området och Nora-området som uppvisar de flesta silverfynden. I Torsåker-/Styrnäs-området finns tre silverskatter med de två stora Djuped och Undromskatterna och i Nora finns tre skattfynd varav två större, Torrom- och Frök-skatterna. Skön har som tidigare nämnts två skattfynd liksom Överlännsområdet. Indal har förutom Stigeskatten några mindre fynd av silvermynt och knappar med silverinläggningar. I den rika kammargraven i Högom framkom agraffknappar av silver med förgyllning.

Agraffer/häktespännen

Det finns olika typer av agraffknappar: a) de mycket exklusiva vanligen stil I-ornerade halvsfäriska förgyllda silveragrafferna; b) cylindriska knappar krönte med omega- eller karvsnittsornering; c) små flata knappar med eller utan ornamentik. Samtliga typer är gjorda i brons eller silver, med eller utan förgyllning.

Agraffknappar förekommer inom 13 av de utpekade områdena, ibland sittande på häktespännen (fig. 19-20). Man har bara påträffat agraffer eller häktespännen på tre platser i Ångermanland, resten har hittats i Medelpad. I Para i Sånga sn framkom flera olika typer av häktespännen med agraffer, dels de cylindriska profilerade förgyllda agrafferna och dels de enkla flata agrafferna. Även storleken på häktespännen var olika och det fanns häktespännen med en till fyra agraffer

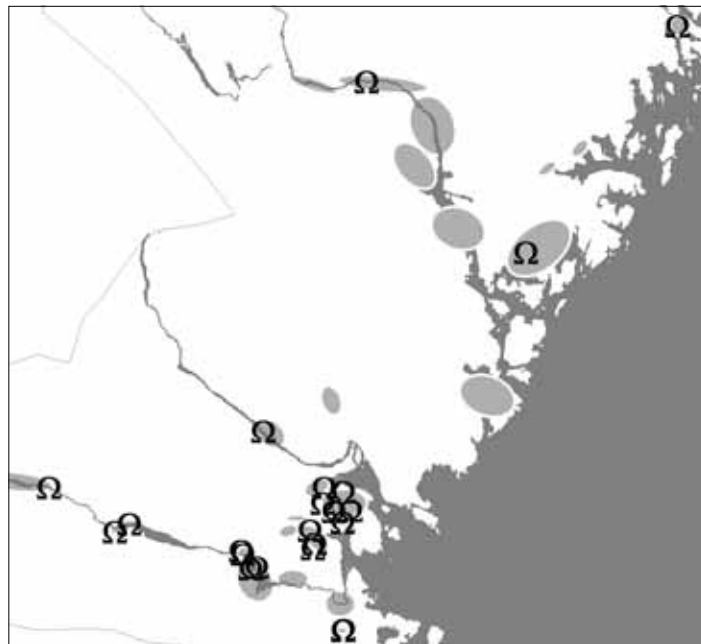

Fig 19. Fyndplatser för agraffer och/eller häktespännen i länet.

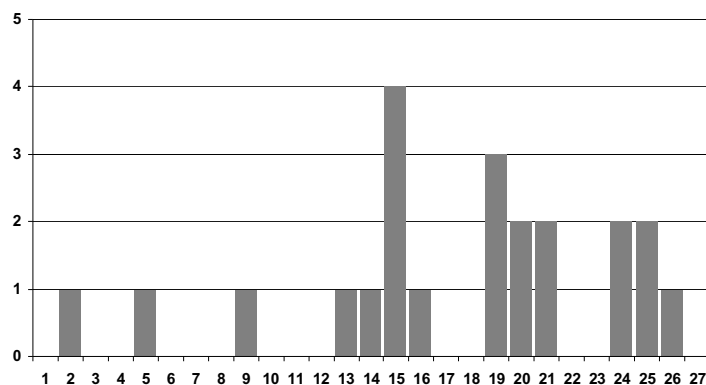

Fig. 20. Diagram över antalet fyndplatser för agraffer/häktesspännen per område i Västernorrland.

fer på. Sammanlagt framkom ett 50-tal agraffer av olika slag något som talar för att den gravlagde kan ha haft mer än en uppsättning kläder med sig i graven (George 2008 och i denna volym). De två övriga ångermanländska fynden utgörs av ett gravfynd i Torrom i Nora, med ett 20-tal enkla, flata agraffer samt ett par fragmenterade häktespännen på bopplatsen i Gene (Lindqvist & Ramqvist 1993). I Medelpad har agraffer eller häktespännen hittats i 10 av de utpekade områdena.

Det västligaste fyndet av agraffer ligger i Knaggsveden i Rombäck, Torp sn. Där hittades 1933 vid vägarbete ett antal flatmarksgravar från folkvandringstid med eldslagningsstenar, knivar, spjut och bl. a. förgyllda agraffer med tygrester (Lindström 1933).

Björnfalanger/björnskinn

Björnfalanger i gravar kan indikera att den döde haft med sig en björnfäll i graven. Beteckningen bärsärk som har tolkats betyda ”de som bär en skjorta av björnskinn” visar att björnen haft hög status under järnåldern. Att klä sig i skinn av ett djur tänktes göra att man övertog djurets egenskaper som styrka och vildsinthet (Ström 1997 [1961]:110f). En annan beteckning på djurpälsoklädda krigare kallades ulvhednar (*ulfbæðinn*). Namnet betyder vargskinnspäls och torde

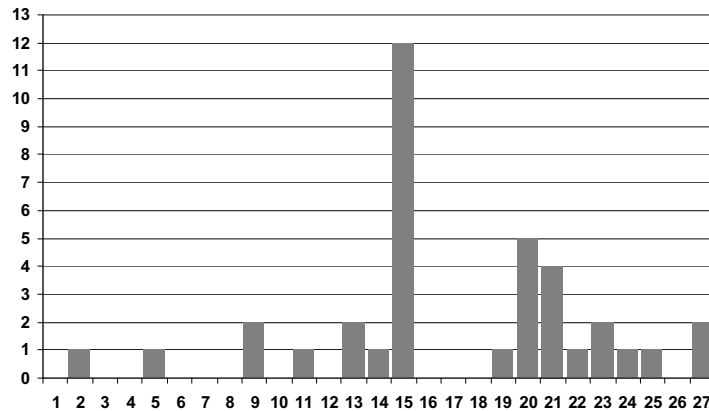

Fig. 21. Diagram över antalet platser med björnfalanger per område i Västernorrland.

ha stått för ”de som bär vargskinnspäls” och det tycks vara svårt att skilja dem från bärsärkarna (Näsström 2006:159). Bärsärkarna tycks ha haft en nära koppling till Oden, vars namn kan tolkas som ”den extatiskt rasande”. Om björnfalanger i gravarna i Västernorrland haft med bärsärkar att göra kan vi naturligtvis inte veta, men ett motiv på textilieresterna från Högom grav 2 (Nockert 1991, Ramqvist 1992) tyder på att högommannen kan ha tillhört en krigareelit med kopplingar till Odenkulten. Det är en människofigur med ett öga mellan vad som kan tolkas som stiliserade björnar (Näsström 2006:111ff). Visserligen framkom inga falanger i Högom grav 2 men väl pälsrester från bl. a. björn över stora delar av gravkamaren. Falanger förekommer i gravmaterialet inom 13 av de utpekade områdena (fig. 21-22), dock nästan aldrig i samband med vapengravar.

Benpilspetsar

Pilspetsar av ben, eller benpilspetsar förekommer ibland i gravar med högre statusföremål. Det är inte ovanligt att finna både benpilspetsar och björnfalanger i samma grav varför man kan fråga sig om de på något sätt hänger ihop med jakt på björn. Ett alternativ är att de representerar stridspetsar då järnspetsarna i Högom grav 2 hade samma utformning med triangulärt tvärsnitt (Ramqvist 1992:60ff).

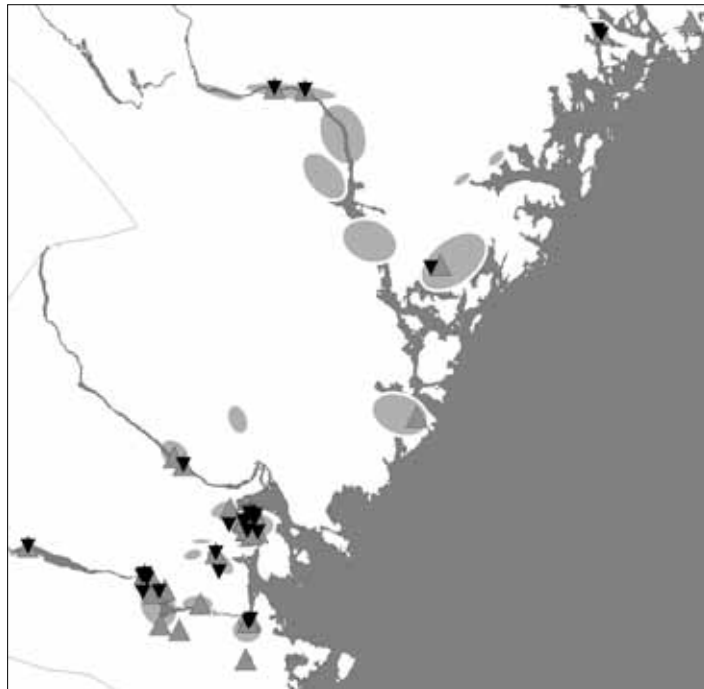

Fig. 22. Fyndplatser för björnfalanger och benpilspetsar i Västernorrland. Ljusgrå trianglar - björnfalanger, mörkgrå trianglar - benpilspetsar.

Ser man till alla fyndplatser för björnfalanger och benpilspetsar sammanfaller dessa två fyndtyper i 29 % av fallen. Av intresse i sammanhanget är att vapengravar i stort sett aldrig innehåller vare sig björnfalanger eller benpilspetsar. Benpilspetsar förekommer i samma områden som vapengravarna, men inte i gravar med andra typer av vapen (fig. 22-23). Om benpilspetsarna skall ses som vapen frågar man sig varför det inte förekommer andra vapen i dessa gravar. Man kan tänka sig att det är en speciell typ av krigare, t. ex. bågskytten. I Anglo-Saxiska gravar förekommer pilar oftast inte med andra vapen förutom möjligen i samband med spjut (Härke 1997:93) och en liknande bild får man vid studier av ett gravfält i Kircheim am Reis i södra Tyskland (Jørgensen *et al.* 1997:103).

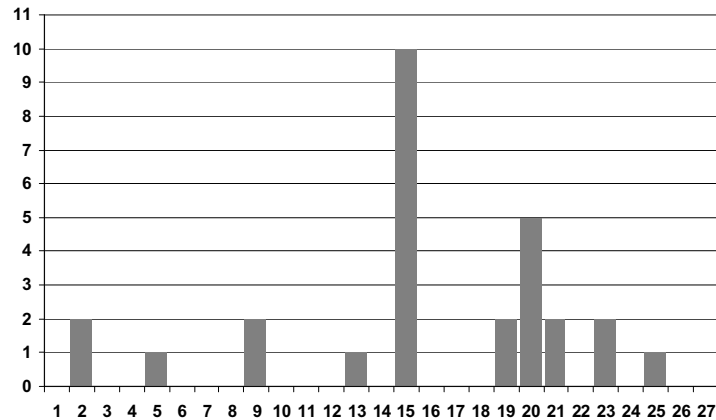

Fig. 23. Diagram över antalet platser med fynd av benpilspetsar i Västernorrland, fördelade på områdena 1-27.

Högstatusområden och Selinges bygder

Gränserna för de i studien utpekade områdena har satts enbart efter de indikationer som framkommit i studien (fig. 24). I Västernorrlands förhistoria gjorde Klas-Göran Selinge en uppdelning i bygder utifrån vad som var känt efter den s.k. förstagångsinventeringen som gjordes på 1960-talet i länet (Selinge 1977:191). Det är på många platser slående hur mina förslag på högstatusområden sammanfaller med Selinges bygder.

I vissa fall avviker dock mina högstatusområden från Selinges bygder. Det gäller främst Ådalsbygden (fig. 25) som jag delat upp i tre bygder, Selångersbygden (fig. 26) där Selinge har ett område medan jag har tre och Tuna/Attmarbygden.

Det inbördes avståndet mellan fornlämningarna och den forna havsviken i Selångersfjärden gör att tre områden utkristalliseras. Dessutom är fornlämningarna orienterade mot olika dalgångar i det som var den forna havsviken. Vissa av Selinges bygder hamnar också utanför de av mig utpekade områdena.

I Tuna/Attmarbygden (fig. 27) blir det också tre områden med Vattjom-området för sig och även Klingstatjärnsområdet med kultplats-indikerande ortnamn som Vi och Vivsta.

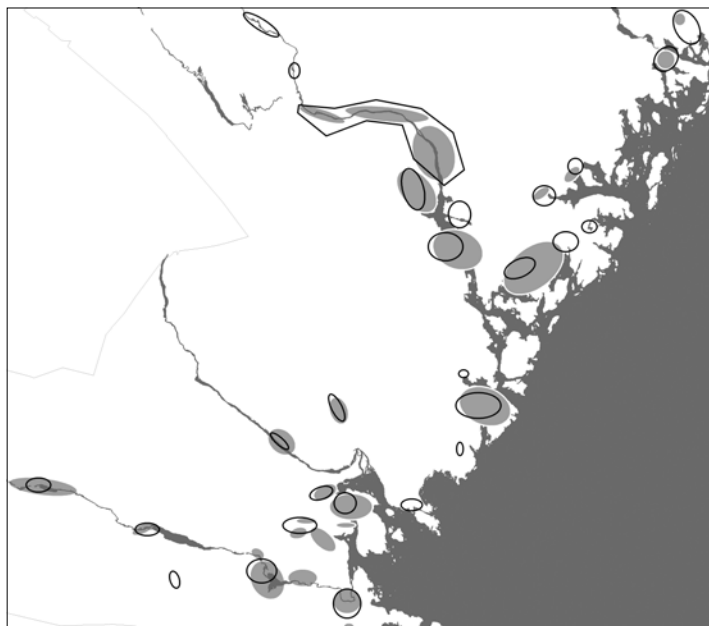

Fig. 24. Högstatusområden och bygder. Gråtonade ytor = föreslagna högstatusområden, inringade ytor = Selinges bygder.

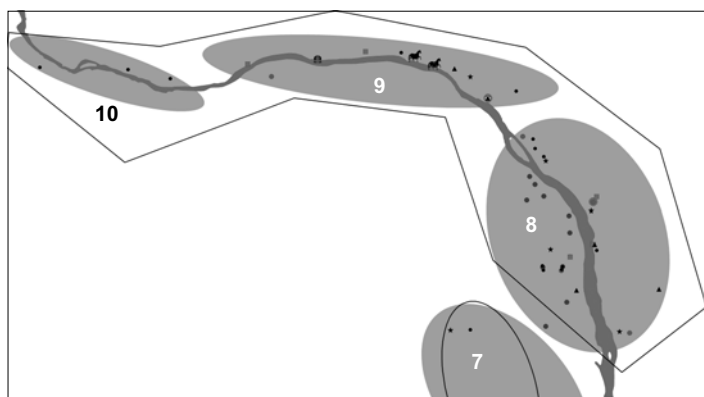

Fig. 25. De övre centralortsbildningarna ((7 - 10) längs Ångermanälven. Gråtonade ytor = föreslagna högstatusområden, inringade ytor = Selinges bygder (för teckenförklaring se fig. 8).

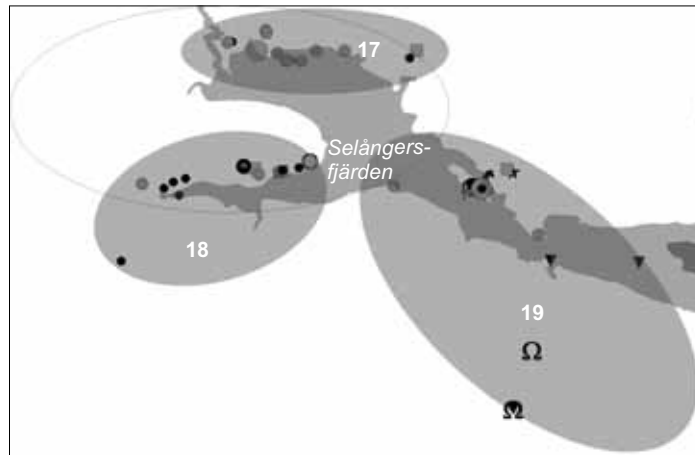

Fig. 26. Selångers-bygderna (17 - 19) som de fördelar sig runt Selångersfjärden. Gråtonade ytor = föreslagna högstatusområden, inringade ytor = Selinges bygder. Havnivån 15 m. ö. h. motsvarar ungefär folkvandringstiden (för teckenförklaring se fig. 8).

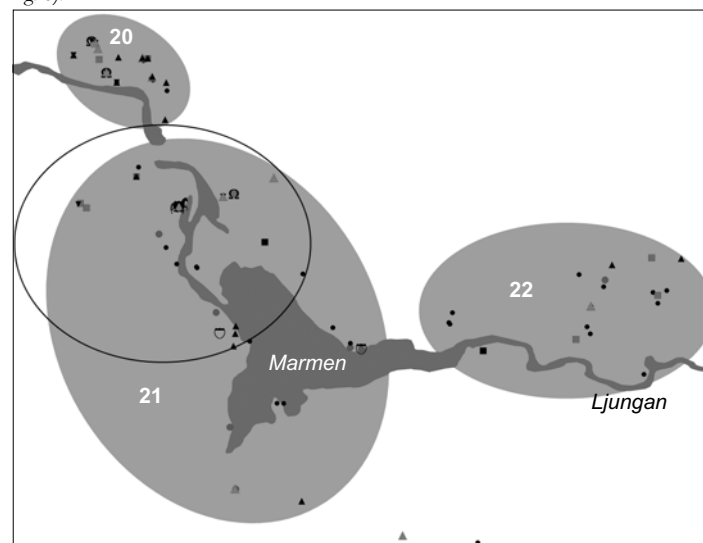

Fig. 27. Områdena (20 - 22) runt sjön Marmen i Medelpad. Gråtonade ytor = föreslagna högstatusområden, inringade ytor = Selinges bygder (för teckenförklaring se fig. 8).

Medeltida kyrkor

I landskapen Ångermanland och Medelpad finns 57 medeltida kyrkor och kapell. I 19 av de 26 högstatusområdena finns en till tre medeltida kyrkor och/eller kapell. Det finns generellt ingen direkt koppling mellan de medeltida kyrkorna och kungshögarna. Endast i Skön och i Kvissle kan man tala om en direkt närhet och på Härnön och i Tybränn i Överlänns ligger kungshögarna ca 1 km från en medeltida kyrka eller kapell. Relativ närhet mellan storhögarna i förhållande till de medeltida kyrkorna finns framförallt i Torsåker sn där storhögar legat i direkt anslutning till kyrkan, i Timrådalen där tre storhögar ligger mellan 120-340 meter från kyrkan och i Kvissle där det endast är 150 meter från det medeltida kapellet och storhögarna. I Tuna, Boteå, Nora och på Härnön är det mellan 400-500 meter mellan storhögar och medeltida kyrka/kapell.

Sammanfattning och slutsatser

I studien har såväl lämningar, fynd och ortnamn av högre statuskaraktär satts samman för att se om ett mönster skulle framträda som kunde ge svar på om det i länet redan under järnåldern fanns centrumbildningar som skulle ha kunnat generera stadsbildning. Härnösand blev första staden norr om Hudiksvall mycket på grund av den medeltida Korsmässomarknaden, men embryot till staden går att finna redan under järnåldern. Eftersom ingen idag vet var marknadsplatsen låg kan man inte datera den till järnåldern, men på grund av att det på Härnön funnits en kultplats för en större grupp människor och där funnits stora högar varav en som kan mäta sig med de största högarna i länet kan man misstänka att marknaden har betydligt äldre anor än medeltiden. Det finns dessutom rätt många platser i länet av högre statuskaraktär, vissa större och andra mindre. Denna studie har identifierat 26 större och mindre områden med högre statusindikationer.

Områdena med indikationer på högre status sammanfaller påfallande ofta med Selinges bygder. Inom dessa högstatusområden finns centraliseringstendenser i större och mindre omfattning. Vissa av de mindre områdena kan representera rika gårdar eller småbygder med en eller några stormän som t.ex. Arnäs-, Gene-, Ullånger-, Vibygerå-, Bollsta/Nyland-, Maj-, Stöde- och Torpområdena.

De större områdena med många indikationer måste representera vad som kallas mångfunktionella centralortsområden där centraliteten visar sig i ett större, men begränsat område (Brink 1999:1ff). Inom ett sådant område kan det finnas enheter som uppvisar högre status än de övriga. Förmodligen är det på platserna med de största gravarna och gravfälten, tillsammans med ortnamn som talar för centralitet och kult, vi skall söka släkter med ”kontroll över och tillgång till stora resurser” (Bratt 1996:25). Endast i ett fåtal fall förekommer flera kungshögsområden inom ett av de utpekade centralortsbildningarna. Bratt föreslår att i de fall när det bara finns en storhög i ett område kan det röra sig om en s. k. *Founders Grave*, den första gravstenen i ett nyetablerat maktcentrum. När det bara finns en grav visar det att etableringen inte blivit ifrågasatt som maktcentrum varför flera maktmanifestationer inte varit nödvändiga (Bratt 1996:29).

De områden i Medelpad med starkaste centralitetstendenserna är framförallt Skön/Alnö-området, Tuna/Attmar och området vid Ljungans nedre del vid Kvissle-Nolby, men även Timrå-dalen, Selångersområdena, Klingstatjärn och Indal visar koncentrationer av högstatuslämningar. I Ångermanland är det Överlänäs, Torsåker/Styrnäs, Nora, Säbrå/Härnö-området och Gudmundrå-området som visartecken på starka centralitetstendenser.

Referenser

- Andersson, Thorsten 1992. Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. Sakrale navne. *Norna rapporter* 48. Red. Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala.
- Andersson, Kent 1994. Så mycket mer än ett smycke. Om några medelpadska fynd av guldföremål från 3:e och 4:e århundradet efter Kristi födelse. *Ångermanland Medelpad* 1994-95:125-138. Härnösand.
- Bandle, Oskar 1997. *Ortnamn i språk och samhälle*. Red. Svante Strandberg. Uppsala.
- Bratt, Peter 1996. Storhögar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern. *Aktuell Arkeologi V*. Stockholm Archaeological Reports nr 30. Stockholm.
- Brink, Stefan & Korhonen, Olavi & Wahlberg, Mats 1994. Bebyggelsenamn. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (red. Klas-Göran Selinge). Sveriges Nationalatlas. Höganäs.
- Brink, Stefan 1999. Fornskandinavisk religion - förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden. *Religion och samhälle i det förkristna Norden* (red. Ulf Drobin). Odense.

- Bucht, Gösta 1935. *Härnösands historia. Del 1*. Härnösand.
- Bucht, Torsten 1955. *Ortnamnen i Västernorrlands län, del 1*. Lund.
- Cajmattz, Karl 1956. *Besiktning, kartläggning och undersökning av ett överodlat gravfält i Skyttberg, Timrå köping, Medelpad*. Rapport. ATA. Stockholm.
- Ekdahl, Nils. Johan 1833. *Berättelse till Kongl. Witterbets, Historie och Antiquitets Academin om de Wetenskapliga Forskningsresor som blivit företagna åren 1827, 1829, 1830 i Norrland till granskande af dess Historiska och Antiquariska märkvärdigheter, enligt Kongl. Mats Nådigste*. ATA. Stockholm.
- Elmevik, Lennart 1997. Svenska ortnamn med förleden Frö-. *Ortnamn i språk och samhälle* (red. Svante Strandberg). Uppsala.
- Enmark. 1939. *Norlandica*: Norrlands nations skriftserie. Uppsala.
- Fransson, Ulf 2007. The pagan Temple of Viätt: A Folkloristic Narrative in the Light of the History of Archaeology. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm.
- Geijer, Agnes 1958. *inv. 25518 Medelpad, Timrå sn, Skyttberg (SHM 25518)*
- George, Ola 2008. *Arkeologisk undersökning och kursgrävning av skadade gravar på gravfältet raä 8 i Para, Sånge socken*. Internrapporter nr 19. Murberget, Läns-museet Västernorrland. Härnösand.
- Hellman, Bo 1959. Redogörelse för de arkeologiska undersökningarna vid Holms säteri i Överlänns socken, Ångermanland åren 1954 och 1955. ATA. Stockholm.
- Hellman, Bo 1986 [1971]. Härnösandsområdets forntid. *Boken om Säbrå. Kommunens och socknarnas historia*. Härnösand.
- Holmqvist, Magnus 2005. *PM över arkeologisk efterundersökning på fastigheten Lunde 2:9, Tuna sn*. Härnösand.
- Hülphers, Abraham 1780. *Samlingar til en beskrifning öfver Norrland*. Första samlingen om Medelpad 1771 samt Fierde samlingen om Ångermanland 1780
- Härke, Heinrich 1997. Early Anglo-Saxon military organisation: an archaeological perspective. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD. 1-1300*. Köpenhamn.
- Jørgensen, Lars & Alt, Kurt W & Vach, Werner 1997. Families at Kircheim am Reis, Analysis of merovingian aristocratic and warrior families. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD. 1-1300*. Köpenhamn.
- Liedgren, Lars 1992. *Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f. - 600 e. Kr*. Studia Archaeologica universitatis Umensis 2. Umeå.
- Lindqvist, Anna-Karin & Ramqvist, Per H. 1993. *Gene. En stormansgård från äldre järnålder i Mellannorrland*. HB Prehistorica. Umeå.
- Lindqvist, Anna-Karin & Ramqvist, Per H. 2009. *Undersökning av två överplöjda bögar i Allsta, Raä 73:1 i Tuna socken, Medelpad*. Angaria 9. Umeå.
- Lindström, Th 1933. *Anteckningar om skelettfyndet på torpet Knaggsveden i Rombäck*. Härnösand.

- Mogren, Mats 2000. *Faxebohm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund studies in Medieval archaeology 24. Lund.
- Nilsson, Kurt 1972. J. E. Selahns avhandling om Härnösand. *Ångermanland* 12. Härnösand.
- Nockert, Margareta 1991. *The Högom find and other Migration Period textiles and costumes in Scandinavia. Högom Part II*. Archaeology and Environment 9. Umeå.
- Näsström, Britt-Mari 2006. *Bärsärkarna. Vikingatidens elitsoldater*. Stockholm.
- Persson, Peter 2006. Döljer båtformade stensättningar en hittills okänd typ av grav? <http://www.ylm.se/artiklar.aspx?id=211&aid=214>.
- Ramqvist, Per H. 1991. Perspektiv på regional variation och samhälle i Nordens folkvandringstid. *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romerske jernalder of folkevandringstid*. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989:305-318. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, 1991. Århus.
- Ramqvist, Per H. 1992. *Högom. Part 1. The excavations 1949-1984*. Archaeology and Environment 13. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 1998. *Arnäsbacken. En gård från yngre järnålder och medeltid*. HB Prehistorica. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 2000. *Arkeologiska utgrävningar i Norrland 1950-1995. En databas sammanfattande 1700 undersökningar*. Studier i Regional Arkeologi 1. Mitthögskolan. Örnsköldsvik.
- Ramqvist, Per H. 2003. *Depå Handel Bebyggelse. Raä nr 36 i Stige, Indal sn, Medelpad. En öppen arkeologisk undersökning med tillgänglighet och folkbildning i centrum. En bildbetonad rapport från aktiviteterna den 25 augusti - 19 september 2003*. Rapporter från Regional Arkeologi 2. Mitthögskolan. Örnsköldsvik.
- Ramqvist, Per H. 2004. Silverdepåer och gravhögar. *Medelpadsboken* 2004:43-68. Medelpads hembygdsförbund. Sundsvall.
- Ramqvist, Per H. 2007. Fem Norrland. Om norrländska regioner och deras interaktion. *Arkeologi i Norr* 10:153-180.
- Selinge, Klas-Göran 1977. Järnålderns bondekultur. *Västernorrlands förhistoria*. Härnösand.
- Selinge, K-G. 1985. Skottsund. An Early Iron Age grave in Medelpad. *In Honorem Evert Bandou*. Archaeology and Environment 4:125-141. Umeå.
- Spång, Lars-Göran 2008. *Forskningsprogram för arkeologi vid Länsmuseum Västernorrland*. Härnösand.
- Ström, Folke 1997 [1961]. *Nordisk bedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Göteborg.
- Ståhle, Carl Ivar (red.) 1960. *Ransakningar efter antikviteter, band 1, häfte 1*. KVHAA. Stockholm.
- Tuneld, Eric 1773. *Geographie öfver konungariket Sverige samt därunder hörande länder*.

- Wallander, Anders 1986. Ortnamn och fornlämningar under järnåldern i Medelpad och Ångermanland. *Ångermanland/Medelpad* 1986. Årsbok för Ångermanlands och Medelpads hembygdsförbund.
- Wallander, Anders 2005. "Höven å Håla har den bästa jola". Om en försvunnen storhögsbygd i Ångermanland. *Stora Adalen. Kulturmiljön och dess glömda förflutna. Styresholmsprojektet - en monografi*. Länsmuseet Västernorrland. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXVII 2005:204-242. Härnösand.
- Viklund, Bernt Ove & Ödlund, Carina 1997. *Forskningsprojektet härdar och gravar i norra Ångermanland*. Örnsköldsviks museum.